

HÜRMÜZ

(هرمز)

Basra körfezinin girişinde yer alan
ve Hürmüz Boğazı'na
adını veren İran'a ait ada.

Uman denizini Basra körfezine bağlayan Hürmüz Boğazı'nın kuzeyinde, İran kıyıları'nın 6 km. açığında ve liman şehri Benderabbas'ın 16 km. güneydoğusunda bulunan 37 km² yüzölçümüne sahip küçük ve kayalık bir adadır. Arazisinin tarıma uygun olmaması ve çok sıcak, nemli havasının insanlara iyi gelmemesi yüzünden yaşamaya pek elverişli değildir; önemini, tarihî Basra körfezi-Hindistan deniz ticaret yolu üzerinde bulunmasından ve stratejik konumundan alır. 1986 rakamlarına göre sayısı 3817 olan ada halkının çoğunluğu balıkcıdır; serin aylarda buradaki tuz ve demir madenlerinde çalışan insanlar sıcaklar bastırınca anakara sahillerine, özellikle Minâb şehrine göç ederler. Eskiden önemli bir gelir kaynağı olan inci avcılığı artık yapılmamaktadır.

XIV. yüzyılın başlarına kadar kaynaklarda adı geçen Hürmüz burası değil, Hürmüz Boğazı'nın doğu sahillerinde Minâb nehrinin denize döküldüğü yerdeki koyun ağzında bulunan Hürmüz Limanı'dır. Fars bölgesinin merkezi olan ve Kirman, Sistan ve Horasan'ın denize açılan kapılarını teşkil eden bu önemli şehrin ahalisi Moğol akınları sırasında hükümdarları Kutbuddin Tehemten tarafından boğazın kuzeyinde yer alan Cerûn adasına nakledilmiş (1300) ve burada kurulan liman şehrine Yeni Hürmüz adı verilmiştir; ancak kaynaklardan "yeni" sıfatının pek kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Böylece günümüzde harabelerine Minâb şehrinin 80 km. uzağında rastlanan eski Hürmüz'ün yerini alan yeni Hürmüz Limanı, kısa sürede yine Basra körfezi-Hindistan deniz ticaret yolunun kilit taşı durumuna gelmiş ve önemini XVII. yüzyıla kadar korumuştur. Cerûn adasına Hürmüz denilmeye başlanmasından sonra adanın anakara ile bağlantısını sağlayan karşı sahildeki küçük Şahrû İskeleyi Cerûn'dan bozulma Gamrûn adıyla tanınır olmuş ve 1622'de Şah I. Abbas'ın Portekizliler'den geri aldığı Hürmüz'deki liman tesislerini yıkıp burayı imar etmesi üzerine boğazın en önemli limanı haline gelmiştir (aş. bk.). Hürmüz ise bu tarihten sonra süratle gerileyerek bugünkü küçük balıkçı kasabasına dönüşmüştür.

Eskiçağ Batı kaynaklarında adına Harmuza ve Hermupolis şekillerinde rastla-

nan ve Sâsânî Hükümdarı I. Erdeşîr (226-240) tarafından kurulduğu ileri sürülen eski Hürmüz'ün tarihçesinin milât öncesi yıllara gittiği tahmin edilmektedir. Şehir asıl şöhretini, müslümanlar tarafından fethedildikten ve özellikle bölgeyi yöneten küçük bir sultanlık haline geldikten sonra kazanmıştır. X. yüzyılda *Mu'cemü'l-büldân* ve *Hudûdü'l-âlem* Hindistan'dan gelen malların bu limandan Kirman, Sistan ve Horasan'a taşındığını yazmaktadır. İbn Hurdâzbih, İstahrî, Makdisî ve İdrîsî de şehrin Basra körfezi-Çin deniz yolunun en önemli limanı olduğunu belirtmektedirler. 1272 ve 1293 yıllarında burayı iki defa ziyaret eden Marco Polo bu limandan Çin'e özellikle at ihraç edildiğini bildirir. Hürmüz'ün Cerûn adasına taşınmasından otuz yıl sonra bölgeye gelen İbn Battûta ise yeni Hürmüz'ü geniş, güzel, faal bir ticaret şehri olarak tanımlar; ayrıca İzkî, Suhâr, Hûr Fekkân ve Kebbâ gibi yerlerin Hürmüz Sultanlığı'na bağlı olduğundan bahseder. 1472'de adayı ziyaret eden Rus seyyahı Afanasii Nikitin, burada dünyanın her yanından gelmiş çeşitli insanların ve malların bulunduğu, birkaç yıl sonra uğrayan Venedikli tâcir Josafa Barbaro da ticarî açıdan çok gelişmiş bir yer olduğunu söyler.

Afrika kıyılarını dolaşarak Hindistan yolunu açan Portekizliler XVI. yüzyılın başlarında bölgeye ilgi gösterdiler ve 1507'de kumandan Albuquerque Hürmüz adasını kuşattı; ancak alamayarak geri döndü. Fakat yedi yıl sonra tekrar kuşattığında sultanın metbûu Şah İsmâil'in o yıllarda Osmanlı Devleti ile mücadele etmesinden de yararlanarak adayı ele geçirdi ve İran'ın vasalı olan sultanı Portekiz'e bağladı (1514). Portekizliler, adanın hâkim bir yerine etrafı hendekle çevrili muhkem bir kale yaparak bütün boğazı, Basra körfezinin girişini ve karşı İran sahillerini kontrol altına aldılar; bu arada boğazdan geçerek Hicaz'a gitmekte olan gemileri de durdurup hacı adaylarına işkence yaptılar. Ancak Portekizliler'in sahilten İran içlerine doğru gelişen transit ticaret üzerinde pek etkili olamadıkları ve sadece Hürmüz adasındaki liman ticaretiyle yetinmek zorunda kaldıkları görülür. Basra körfezinde başlayan Osmanlı-Portekiz çatışmaları sırasında Pîrî Reis kumandasındaki bir savaş filosu adayı kuşattıysa da alamadı (1552). İki yıl sonra Seydi Ali Reis Basra'daki Osmanlı donanmasını Süveyş'e götürürken Hürmüz civarında Portekiz gemilerine rastladı ve onları mağlûp etti. 1570'te ada üzerine bir sefer daha planlandı; ancak gerçekleştirilemedi. O dö-

nemde Hürmüz'e gelen Venedikli müceverhatçı Gasparo Balbi şehri küçük fakat kalabalık ve hareketli bir yer olarak tanımlar (1580).

Hürmüz, Portekizliler'in işgalinden 108 yıl sonra Safevî Şahı I. Abbas'ın zamanında geri alındı (23 Nisan 1622). Şahın emri üzerine liman tesisleri yıkılarak taşlarıyla karşı sahilde bulunan Gamrûn imar edildi ve adadaki bütün ticarî faaliyetler şaha nisbetle Benderabbas ismi verilen bu yeni liman şehrine kaydırıldı (bk. BENDERABBAS); ancak adadaki askerî tesislere dokunulmadı. 1630 yılında Portekizliler, Fars bölgesi hâkimi varisiyle Hürmüz'ün kendilerine iadesi hususundaki ricalarını İran şahına ilettiler. Şah İngiliz gücünü kılabilmek için bu talebi bir fırsat olarak değerlendirdi ve onlara bazı ticarî imtiyazlar verdi (*Delilü'l-Halic*, I, 64). Yüzyılın ortalarında Osmanlı topraklarından sonra Uzakdoğu'ya doğru yoluna devam eden Fransız seyyahı Tavernier Hürmüz'e uğramış ve ada hakkında, Portekizliler'den kalan kalenin Şah II. Abbas tarafından askerî amaçla kullanıldığı, şehrin harap durumda olduğu, adada su bulunmadığı için sarnıçların yetersiz kaldığı ve bu yüzden burada yaşamamanın gittikçe zorlaştığı gibi bilgiler vermiştir.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısının başlarında anakaradaki Kavâsim kabilesi tarafından rahatsız edilen Hürmüz halkının bir kısmı Şârika'ya göç etti. 1760'ta ticaret merkezlerini Benderabbas dışında bir yere taşımak isteyen İngilizler adaya yerleşmek için İranlılar'dan izin istedilerse de sonuç alamadılar. Yüzyılın sonlarından itibaren Uman Devleti'nin bölgede ve ada üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Umanlılar'ın Hürmüz'e ilgi duymaları İmam Ahmed b. Saîd (1741-1783) ile başladı. 1793'te onun oğlu Sultan b. Ahmed savaşarak Kişm ve Hürmüz adaları da dahil olmak üzere İran kıyılarından 150 kilometrelik bir şeridi ele geçirdi. İran ile yapılan bir antlaşma ile ada 1798'den itibaren Mankat ve Uman Sultanlığı'na kiralandı. Antlaşma 1855'te yeniden ele alınarak kiralama süresi bu tarihten itibaren yirmi yıla sınırlandırıldı. Ancak antlaşmayı bozmak için fırsat kollayan İran Şahı Nâsirüddin, nihayet 1868'de Benderabbas ve Hürmüz'le ilgili önceki şahlar döneminde verilen yetki ve imtiyazları geri aldı. Böylece Uman Sultanlığı yerine adada tekrar İran hâkimiyeti tesis edildi. XX. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti Hürmüz'ün kendi toprakları arasında olduğunu ileri sürüyordu ve hatta İran'ın

burada bir karantina binası yapma girişimini engellemiştir.

1964'te Benderabbas sahillerine büyük tonajlı gemilerin yanaşabileceği modern liman tesisleri yapıldı. Hürmüz'de çıkarılan demir cevheri karşı sahildeki Benderabbas'tan ihraç edilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Yâkût, *Mu'cemû'l-büldân*, V, 402; İbn Battûta, *Tuhfetü'n-nüzzâr*, Kahire 1322, I, 204, 205-206, 207; İskender Bey Münşî, *Târîh*, s. 48, 59, 136, 142, 166-167, 178, 188; J. B. Tavernier, *Les six voyages de Turquie et de Perse* (nşr. S. Yerassimos), Paris 1981, II, 336-350; Seydi Ali Reis, *Mir'âtü'l-memâlik*, İstanbul 1313, s. 17-22; Süleyman Nutki, *Basra Körfezi Rehberi*, İstanbul 1317, s. 337-340; *Delilü'l-Hâlic* (Tarih), I, 23-55, 64; A. Wilson, *The Persian Gulf*, Oxford 1928, s. 149; Hadi Hasan, *History of Persian Navigation*, [baskı yeri yok] 1928, s. 139-142; C. R. Boxer, *Anglo-Portuguese Rivalry in the Persian Gulf: 1615-1635* (ed. E. Prestage, *Chapters in Anglo-Portuguese Relations* içinde), Watford 1935, s. 46-129; Abbas Faroughi, *Histoire du royaume de Hormuz depuis son origine jusqu'à son incorporation dans l'empire persan des Séfévis en 1622*, Brussels 1949; Abbas İkbâl, *Mu'âla-âti Çend der Bâb-ı Bahreyn ve Cezâ'ir ve Sevâhil-i Hâlic-i Fâris*, Tahran 1328 hş., s. 36-47; Ali Rezmârâ - Nevtaş, *Ferheng-i Coğrafyâ-yi İrân*, Tahran 1330 hş./1951, VIII, 461; G. Le Strange, *The Lands of the Eastern Khalifate*, London 1966, s. 318; M. Taki Han Hekim, *Coğrafyâ-yi Târîh-i Şehirhâ-yi İrân*, Tahran 1366, s. 175-182; M. Hasan Han, *Mir'âtü'l-büldân* (nşr. Abdülhüseyn-i Nevâî - Mîr Hâşim-i Muhaddis), Tahran 1367 hş., I, 304-313; Rebîi Bedî', *Coğrafyâ-yi Mufaşşal-ı İrân*, Tahran 1370, I, 123-124; P. Schwarz, "Hurmuz", *ZDMG*, LXVIII (1914), s. 531-543; Salih Özbaran, "XVI. Yüzyılda Basra Körfezi Sahillerinde Osmanlılar, Basra Beylerbeyliğinin Kuruluşu", *TD*, XXV (1971), s. 63; a.m.f., "Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu", a.e., XXXI (1977), s. 125-126; İdris Bostan, "Basra Körfezi'nin Güney Kesimi ve Osmanlılar", *Osm.Ar.*, IX (1989), s. 315; *Kâmûsü'l-â'lâm*, VI, 4737; Dihhudâ, *Luğatnâme*, XXVIII, 189; L. Lockhart, "Hurmuz", *El²* (İng.), III, 584-585; X. de Planhol, "Bandar-e 'Abbâs(i)", *Elr.*, III, 685-687.

MUSTAFA L. BİLGE

HÜRMÜZÂN-I FÂRİSÎ

(هرمزان فارسی)

(ö. 23/644)

H. Ömer'in ölümünden sorumlu tutularak katledilen Sâsânî kumandanı.

Hûzistan merzûbânı olan, Urfût lakabıyla da tanınan ve Sâsânî dönemi İran'ının önde gelen sülâlelerden birine mensup bulunan Hürmüzân-ı Fârisî el-Mihri-cânî'nin asıl adı Hâmerz'dir. Kâdisiye Savaş'ında (16/637) İran ordusunun sağ kanadına komanda etti; başkumandan Rûstem'in öldürülmesi ve Farslar'ın dağılma-

sından sonra kumandanlarla birlikte Medân'e çekilerek müslümanlara karşı koymaya çalıştı. Ancak Sâsânî kumandanları başarılı olamadılar ve çeşitli bölgelere dağıldılar; Hürmüzân da memleketi Hûzistan'ın başşehri Ahvaz'a gitti. Celûlâ Savaş'ına katıldığı da rivayet edilir (Belâzûrî, s. 551).

Hürmüzân kısa zamanda Hûzistan'a yeniden hâkim oldu ve Nehritîrâ'dan müslümanların müstahkem sınır şehirleri Meysân'a ve çevresine baskınlar düzenlemeye ve halkı tâciz etmeye başladı. Bu gelişmeler üzerine Utbe b. Gazvân, Sa'd b. Ebû Vakkâs'tan onun üzerine yürümek için izin ve takviye kuvvet istedi; Sa'd da Nuaym b. Mukarrin ile Nuaym b. Mes'ûd'u gönderdi (Taberî, IV, 72). Hürmüzân, Nehritîrâ'ya kadar ilerleyen İslâm ordusu karşısında ağır bir yenilgiye uğradı ve Sûkulahvâz Köprüsü'nden geçerek Düceyl nehrinin doğusuna çekildi; müslümanlar da Sûkulahvâz'da karargâh kurdular. Hürmüzân Utbe'den barış isteyip Menâzir ile Nehritîrâ'yı ve Sûkulahvâz'ın bir kısmını müslümanlara bırakmak zorunda kaldı.

Sâsânî Hükümdarı III. Yezdicerd, Kâdisiye yenilgisinden sonra vasal ve kumandanlarını devamlı şekilde müslümanlara karşı kuşkırtıyordu; bu maksatla Hürmüzân'a da çeşitli mektuplar yollamıştı. Bu durum Hürmüzân'ın bir defa daha harekete geçmesine ve müslümanlara karşı tehditkâr tavır almasına sebep oldu. Hz. Ömer de Sa'd b. Ebû Vakkâs'a bir mektup yazarak bu meseleyi kökünden halletmesi emrini verdi. Hürmüzân, üzerine gönderilen Nu'mân b. Mukarrin kumandasındaki kuvvetlere yenilerek Râmhürmüz'ü bırakıp Şüster'e (Tüster) çekildi (a.g.e., IV, 83-84). İslâm ordusu bu şehri uzun süre (18 ay veya 2 yıl) kuşattıysa da alamadı. Nihayet Ebû Mûsâ el-Eş'arî Basra kuvvetlerinin başında yardıma geldi ve görevlendirdiği Ebû Sebre el-Âmirî'nin kumandasındaki askerler Hürmüzân'ı iç kaleye çekilmeye mecbur ettiler. Artık kuruluş imkânı kalmadığını anlayan Hürmüzân yakın adamlarını öldürüp onlara ait değerli eşyaları da müslümanların eline geçmesin diye nehre attıktan sonra Ebû Mûsâ'dan eman dileyerek teslim oldu (21/642). Ebû Mûsâ onu, ileri gelen on iki İranlı ile birlikte Enes b. Mâlik'in gözetiminde Medine'ye gönderdi. Şüster'in fethinden sonra bütün Hûzistan müslümanların eline geçti.

Hürmüzân'ın Medine'ye getirilişi ve Hz. Ömer'in huzuruna çıkarılışı İslâm tarihçi-

leri tarafından çok ayrıntılı bir şekilde anlatılır. Halife ile konuşan Hürmüzân onun kendisini İslâm'a davetini reddettiği halde eman almayı başardı ve maiyetiyle birlikte ikamete mecbur tutulduğu Mısır'a gitmek üzere yola çıktı; fakat yolculuk sırasında gemisi kazaya uğradı ve zorlukla kurtularak Medine'ye geri döndü. Hürmüzân burada müslüman oldu, kendisine zaman zaman İran hakkında danışmanlık yaptığı Hz. Ömer'in emriyle 2000 dirhem atâ bağlandı.

Hürmüzân, 26 Zilhicce 23 (3 Kasım 644) tarihinde Hz. Ömer'i şehid eden İranlı hristiyan köle Ebû Lû'lû'nun (Fîrûz en-Nihâvendî) öldürülmesinden sonra onu azmettirdiği gerekçesiyle halifenin oğlu Ubeydullah tarafından katledilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Yûsuf, *el-Hârâc*, s. 69; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 350, 355, 356; V, 16-18, 89-90; Belâzûrî, *Fûtûh* (Fayda), s. 434, 542, 550-553, 668-669; Ya'kûbî, *Târîh*, II, 153-164; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), IV, 72-89, 190, 191, 239-240; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb* (Abdülhamîd), I, 278; II, 329, 388; Yâkût, *Mu'cemû'l-büldân*, II, 30-31; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 481-483, 506, 542-552; III, 33, 75-76; İbn Hacer, *el-İşâbe* (Bicâvî), VI, 572-574; Abd al-Husain Zarrinkûb, "The Arab Conquest of Iran and its Aftermath", *CHIr*, IV, 14-15; K. V. Zetterstéen, "Hürmüzân", *IA*, V/1, s. 633-634; L. Vecca Vaglieri, "al-Hurmuzân", *El²* (İng.), III, 586-587.

OSMAN ÇETİN

HÜRRE es-SULEYHİYYE

(الحرّة السليحية)

Ervâ bint Ahmed b. Ca'fer (ö. 532/1138)

Yemen'de hüküm süren Suleyhiler'in son hükümdarı (bk. SULEYHİLER).

HÜRREM SULTAN

(ö. 965/1558)

Kanûnî Sultan Süleyman'ın hanımı ve II. Selim'in annesi.

Muhtemelen bugün Ukrayna sınırları içinde kalan, o dönemde Lehistan hâkimiyetinde bulunan Rogatın (Rohatyn, Ruthene) bölgesinde yaşayan fakir bir Katolik papazının kızı olup asıl adı Alexandra Lisowska'dır. Batı kaynaklarında Rossa, Roza, Rossanna, Rvziae, daha yaygın olarak da Roxelane adlarıyla, Osmanlı kaynaklarında ise hemen sadece Haseki Sultan olarak geçer. Yavuz Sultan Selim döneminde Kırım'ın Ukrayna ve Galiciya'ya kadar uzanan akınları esnasında esir alındı. On